

KRISTÓ GYULA

A Kárpát-medencei helynévanyag kontinuitásának kérdéséhez

Történezszeket és nyelvészeket egyaránt érint az a kérdés, hogy vajon a honfoglaló magyarok találtak-e, vettek-e át földrajzi neveket a Kárpát-medencében. Korántsem törekedve teljességre a szakirodalmi áttekintésben, megállapítható, hogy pl. KÁLMÁN BÉLA ekként foglalt állást: más, új hazát foglaló népekhez hasonlóan "a honfoglaló magyarság sem nevezett el minden tájegységet saját maga, hanem sok helyen átvette az akkor itt talált lakosságtól hallott földrajzi neveket". Eszerint tehát a földrajzi nevek életében a magyar honfoglalást megelőzően és követően folytonosság, kontinuitás van. Úgy tűnik, maga KÁLMÁN BÉLA is elsősorban víznevekre gondolt, hiszen így fogalmazott: "a nagyobb vizek neve évezredekken át átöröklődhetik /Duna, Maros, Tisza, Körös/, a megszakítatlanul lakott telepeké is rendszerint évszázadokon át megmarad".¹ A lakott települést jelölő nevek esetében tehát már KÁLMÁN BÉLA sem említ évezredek.

A történész SZABÓ ISTVÁN szerint "az ország területének nagyobb része, elsősorban az Alföld, a magyarok honfoglalása idejében jóformán településtelen volt". SZABÓ azonban régióként különbséget állapít meg: "A majdnem ... településtelen állapot jól illik az ország területének nagy részére, de helyenként -- a Dunántúlon és északnyugaton -- természetesen elégtelen a jellemzésre".² Kivételt nem engedő álláspontot képvisel ebben a kérdésben GYÖRFFY GYÖRGY: éppen Pannonia [vagyis a Dunántúll] vonatkozásában szögezte le, hogy "e területen a helynevek és temetőik kontinuitása megszűnt", azaz "falunevek kontinuitása a Kárpát-medencében csak a honfoglalástól kezdve igazolható". Érvrendszerében eltérő megítélésben részesülnek a víznevek és a településnevek. Míg a "folyónevek kontinuitása a

Kárpát-medencében igazolható", addig "a magyar honfoglalás a Kárpát-medence helységnévanyagában »tabula rasa«-t teremtett, s nincs meg a módszertani alap arra, hogy Árpád-kori helységneveket ... visszavezessünk a honfoglalás előtti időbe".³ Magam némileg óvatosan ugyan, de alapvetően SZABÓ ISTVÁN és GYÖRFFY GYÖRGY nézetét osztva foglaltam állást 1976-ban: "a IX. század végi magyar honfoglalás előtti földrajzi névanyag -- a nagyobb folyók, valamint alig néhány helységnév példájától eltekintve -- nem élt tovább. A Kárpát-medencébe 896 táján behatoló magyarság tehát nemcsak lakott településeket nemigen találhatott itt, hanem értelemszerűen földrajzi elnevezéseket sem, amelyeket átvehetett volna. A Közép-Duna-medence tágas terei a honfoglaló magyarság számára tehát mindenképpen névtelenek voltak, mert nem volt népesség, amely az esetleges korábbi elnevezéseket a magyarság számára közvetíthette volna. Ennek a felfogásnak feltétlen bizonysgot szolgáltató példája, hogy a Kárpát-medence korai földrajzi nevei nagy /vagy döntő/ többségükben csak a magyarság névadásából vezethetők le".⁴ Anélkül, hogy közel egy évtizede napvilágot látott állításom lényegét most kétségbe kellene vonnom, néhány új szempont alapján ennek pontosítására teszek kísérletet.

A 896 előtti és utáni Kárpát-medencei helynévanyag kontinuitása vonatkozásában döntő fontosságú a *Conversio Bagvariorum et Carantanorum /A bajorok és karanténok megtérése/* címet viselő, 871 körül Salzburgban keletekezett latin nyelvű frank forrás, amely Pannoniára nézve több tucat településnevet tartalmaz. Éppen e forrásra alapozva és Pannonia vonatkozásában állapította meg GYÖRFFY GYÖRGY -- összhangban fenti általános tételével -- azt, hogy itt "módunk nyílik ellenőrizni a helynévkontinuitást IX. századi és Árpád-kori falunévek ismeretében, és azt tapasztaljuk, hogy a mintegy harminc frank-pannonzláv falu nevéből egy sem lelhető fel az Árpád-kori helységnévanyagban". Nem érdektelen azonban tovább idézni GYÖRFFYT: "Csak a német papok közvetítette egyházi szóhasználat mentett át olyan városneveket, mint Quinque ecclesiae /Fünfkirchen/ és Sabaria /Szombathely/, és bár feltehető, hogy várak nevét is átvették a hon-

foglalók, igazolására egyetlen példát sem hozhatunk fel, mert Blatinski grad ~ Mosaburg-ból Zalavár, Wenia-ból Bécs, Raba-ból pedig Győr lett. Ténylegesen csak a folyónevek átvétele igazolható, mint Sala-Zala, Mursella-Marcál, Durnava-Torna stb."⁵

Ha GYÖRFFY idézett megállapítása alapvetően nem is szorul revízióra, bizonyos vonatkozásban pontosítható. Meggyőződésem, hogy önmagában a Pécs helynév bizonyosságát jelenti annak, hogy helynév-kontinuitással számolhatunk a IX. század, valamint a magyar honfoglalás utáni időszak között. Pécs neve a Conversionsban Quinque basilicae, egy 890. évre hamisított /de hiteles előképre visszavezethető/ frank oklevél szerint pedig V. aecclesiae.⁶ Jelentése 'öt templom', ezt megerősíti a Pécs neveként az Árpád-korban előforduló görög Penthe ecclesiastica sedes, az olasz Cinque-chiese, valamint a német Funfkirchen. Ebbe a sorba illik a Pécs név, amely közelebbről meg nem határozható indoeurópai /szláv?/ nyelven jelenti az 'öt' számnevet.⁷ Közben frank iratok 871 táján és 890-ben Pécs hivatalos latin nevét örökítették ránk írásban /Quinque basilicae, illetve V. aecclesiae/, addig már a magyar honfoglalás előtti időben léteznie kellett a Pécs vidékén élő népesség nyelvében a Pécs névnek. A honfoglaló magyarok természetesen a nép körében használt Pécs nevet vették át, míg a latin nyelvű magyarországi írásbeliségben továbbra is a Quinqueecclesiae szerepelt. Ez az írásbeliség sem részesítette előnyben a népi alakot a hivatalos latin alakokkal szemben, miként már a frank írásbeliség sem. A magyarországi latinságban az egész XI--XII. században nem fordul elő a Pécs név, csak a Quinqueecclesiae. Eltekintve egy 1350. évi iratban ránk maradt hamis, év nélküli /1235. évi/ oklevéltől, a Pécs név hiteles forrásban először a XIII. század utolsó évtizedében bukkan fel,⁸ azaz közel 400 évvel a magyar honfoglalás megtörténte és csaknem 300 évvel a magyarországi latin nyelvű írásbeliség megszületése után. Ez megmagyarázza, hogy miért nem találkozunk a 896 előtti latin nyelvű frank anyagban sem Pécs névvel. Elismerem, hogy nincs adat arra, hogy a Pécs helynév már 896 előtt élt volna, de ekkori létét még egy megfontolással lehet valószínűsíteni. Ha 896 utáni lenne, akkor

legnagyobb valószínűség szerint magyar /finnugor/ nevet vár-
nánk Quinqueecclesiae népi neveként. Ám Pécs neve "magyarul"
soha nem fordul elő, legalábbis a korai időszakból nem ismer-
rek Ötegyház, Öttemplom adatot Pécsre nézve. Nem lehet tehát
itt szó párhuzamos névadásról.⁹ A magyarok nem párhuzamosan
adtak nevet Pécsnek, hanem átvették korábbi nevét. Ha sikerül-
ne valaha is tisztázni a településnek Pécs nevet adó nép nyelv-
vét, nagy lépést jelentene ez előre a 896 előtti etnikai viszo-
nyok tisztázásában. Mindezek alapján meg merem kockáztatni:
Pécs neve amellettt vall, hogy volt kontinuitás a 896 előtti és
utáni településnevek között.

Ugyancsak a Conversióban fordul elő Ablanza neve¹⁰ mint
ahol 865 és 870 tája közti időben, tehát a Conversio írását
szinte közvetlenül megelőzően a salzburgi érsek templomot szent-
elt fel. Ennek az Ablanzának az azonosítása kézenfekvő a Vas
megyei Ablánccal. Ezt az azonosítást GYÖRFFY sem utasítja el
mereven, de úgy védi ki, hogy amennyiben az Ablanza helynév
"tényleg ide lokalizálható, itt is a folyónév-kontinuitás ese-
te áll fenn", mivel 1233-ban Ablanch-völgy /vallis/, 1255-ben
pedig Oblanch patak /rivulus/ fordul elő.¹¹ Tartozom az igaz-
ságnak annak megjegyzésével, hogy Ablánc a magyar középkorban
nem csupán völgy és patak neveként szolgált, hanem falu /terra,
villa/ is volt.¹² A falu az idők során elpusztult, ma már csak
szántó Őrzi emlékét Csepregnek Meszlennel és Acsáddal határos
részén. Valóban létezik ma egy kis patak Ablánc néven e vidé-
ken, amely Górnál éri el a Répcét,¹³ de nagy a valószínűsége
annak, hogy itt a településnév volt az elsődleges és a víznév
a másodlagos. Ha ez így van, akkor az Ablánc településnév bi-
zonyság arra, hogy egy másik, honfoglalás előtti helynév is
tovább élt a Kárpát-medencében a magyar honfoglalás után. Me-
gint csak fontos körülmény az, hogy a magyarok átvették a szláv
eredetű és 'almafás' jelentésű¹⁴ Ablánc helynevet, és nem for-
dították le nyelvükre.

A Conversio említi, hogy a IX. század közepe táján a salz-
burgi érsek "a Dunán túl, a Nitrava nevű helységben fekvő birto-
kán" szentelt fel templomot.¹⁵ E Nitrava, amely viszont kétség-

telenül víznévből vált településnévvé, ma Nyitra /Nitra/ alakban létezik,¹⁶ s tovább növeli a helynévi kontinuitásra utaló példák számát, amelyet -- nem törekedve teljességre a példaanyag felsorakoztatásában -- még egy további helynévvel gyarapíthatunk. NÉMETH LAJOS 860. évi okleveleiben egy hegy Uuitinesberc ~ Uuitanesberc néven szerepel. Ez a Dunántúl legnyugatibb peremén van, ma Burgenlandba esik. Neve a mai burgenlandi magyar népnyelvben Vütöm.¹⁷ A Kőszegi hegység /Günser Gebirge/ egyik hegyének neve tehát szintén visszavezethető a magyar honfoglalás előtti időre.

A Kárpát-medence nyugati felében, ahonnan -- ha szórványosan is -- vannak írott forrásadatok a magyar honfoglalást megelőző évtizedek településeire és helyneveire, bizonyos helynévanyag /településnév, folyónév, hegynév/ kontinuitását, továbbélését a magyar honfoglalást követően valószínűsíteni lehet. Nem nagy számú az ide vonható példaanyag, de nem is annyira súlytalan, hogy teljességgel elejthető lenne tanúságtétele. Sokkal nehezebb az állásfoglalás a kontinuitás kérdésében a Kárpát-medence keleti felében, ahonnan nincsenek IX. századi, a magyarok jövétele előtti írott adatok. Teljesen reménytelennek azonban talán mégsem szabad tekinteni kutatási kilátásainkat. A kérdés megválaszolásában segíthet az a megfigyelés, hogy -- erre egy nemrégén megjelent írásomban már utaltam -- a Kárpát-medencei szláv eredetű, illetve szláv nevű helynevek egyik csoportjának az Árpád-korban van magyar és szláv nyelvi megnevezése /pl. Székesfehérvár -- Bellegrava, Dunaföldvár -- Zemony stb./, másik csoportja viszont csak szláv /legfeljebb mellette még latin/ elnevezéssel rendelkezik, de magyarral sohasem. Ilyen Csongrád, Visegrád, Nógrád, Zemplén, amelyeknek nincs Feketevár, Magasvár, Újvár, Földvár nevük. Feltehető, hogy ezek a magyarok által már itt talált elnevezések voltak, amelyeket a honfoglalók átvettek.¹⁸ Eszerint Csongrád, Visegrád, Nógrád, Zemplén neve 896 előtti lenne, s a bizonyosságul szolgálhatna a Kárpát-medence középső és keleti felében a helynévanyag kontinuitásának.

Mivel az előzőkben kivétel nélkül olyan helyneveket vezetünk vissza az Árpád-korból a magyar honfoglalást megelőző időre, amelyek idegen eredetűek voltak, és magyar elnevezéssel nem rendelkeztek, vajon jelentheti-e ez egyfelől, hogy minden, magyar alakot nélkülöző Kárpát-medencei helynév a 896 előtti időből való, másfelől pedig, hogy amely helynévnek van magyar elnevezése, az már eleve nem lehet IX. századi. Kérdésünk első felére a leghatározottabban nemmel felelhetünk. Hogy Csongrád, Visegrád, Nógrád és Zemplén várának nevét visszavittük a magyar honfoglalás előttre, a névtani szempont mellett /hogy ti. nincs magyar eredetű nevük/ történeti megfontolásokkal is kapcsolatos, egyrészt azzal, hogy alapos a gyanú: ezek a IX. században bolgár központok voltak, másrészt pedig azzal: ezek várak voltak, stratégiai fontosságú helyek, amelyeket a honfoglaló magyarok tüstént birtokukba vettek /ám azt nem nevezték el saját nyelvükön, miként ezt Fehérvárral, Marosvárral, Szabolcsvárral stb. tettek/. Természetesen 896-ot követően ezer és ezer számra keztek idegen eredetű helynevek a Kárpát-medence területén anélkül, hogy magyar megfelelőik lettek volna. A honfoglalás pillanatától kezdve a történelmi Magyarország fennállásáig mindig nagy számban éltek területén idegen etnikumok, akik saját névadási gyakorlatuk szerint neveztek el földrajzi objektumokat. A kérdés második felére adandó válasz már sokkal nagyobb óvatosságot igényel. Elképzelhető-e egyáltalán, hogy a honfoglaló magyarok egy itt talált idegen elnevezést a maguk nyelvére fordítva használtak tovább? FRITZ ZIMMERMANN a *Conversióban* a 865. évnél előforduló német nevű Fizkere települést, amelynek jelentése 'halász', azonosnak tekinti a Moson megyei Halászi /1335: Halaz/faluval.¹⁹ Ha ZIMMERMANN-nak igaza lenne, akkor nem csupán kezünkben lenne az egyelőre egyetlen olyan példa, amely utóbb magyar névvel rendelkező s a magyar elnevezéssel azonos jelentésű idegen nevű település IX. századi meglétét bizonyítaná, hanem igen fontos történeti kérdésekben is koronatanú lehetne, egyebek között abban, hogy a Kárpát-medencei szolgálonépi rendszer frank alapokra megy vissza. Tekintettel a nagy tétre, amelyet akár ilyen, akár olyan jellegű válasz

megadása jelent, odázzuk el a feleletet, s bízzuk ezt későbbi, gazdagabb tényanyaggal dolgozó kutatásokra.

Jegyzetek

- ¹KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Bp., 1973.³ 114., 118.
- ²SZABÓ ISTVÁN: A falurendszer kialakulása Magyarországon /X--XV. század/. Bp., 1971.² 68. és 68. old. 153. jegyz.
- ³GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. Történelmi Szemle 1972. 270., 295.
- ⁴KRISTÓ GYULA: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LV. Szeged, 1976. 7.
- ⁵GYÖRFFY GYÖRGY: a 3. jegyzetben i.m. 295.
- ⁶GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza A-Cs. Bp., 1963. 356.
- ⁷KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978. 505. /irodalommal/. Az idegen nyelvi adatokra 1. GYÖRFFY GYÖRGY: a 6. jegyzetben i.m. 357-358.
- ⁸GYÖRFFY GYÖRGY: a 6. jegyzetben i.m. 357--358.
- ⁹A párhuzamos helynévadásra 1. KNIEZSA ISTVÁN: A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából. Településtörténeti tanulmányok 2. Bp., 1944.
- ¹⁰A magyar honfoglalás kútfeői. Szerk. PAULER GYULA--SZILÁGYI SÁNDOR. Bp., 1900. 313.
- ¹¹GYÖRFFY GYÖRGY: a 3. jegyzetben i.m. 295. old. 125. jegyz.
- ¹²CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Bp., 1894. 731--732.

- ¹³Vas megye földrajzi nevei. Szerk. BALOGH LAJOS--VÉGH JÓZSEF. Szombathely, 1982. 52.: a patakra 1. uo. 51., 65., 82., 83., 88., 221.
- ¹⁴KISS LAJOS: a 7. jegyzetben i.m. 37.
- ¹⁵A 10. jegyzetben i.m. 310. Magyar fordítása: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rend. GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1975.² 200.
- ¹⁶KISS LAJOS: a 7. jegyzetben i.m. 475.
- ¹⁷GERHARD PFERSCHY: Über den karolingischen Namen des Wechsels Vütöm-Witanesperc. Blätter für Heimatkunde 1963. 102--105.
- ¹⁸KRISTÓ GYULA: Az alföldi bolgár uralom kérdéséhez a IX. században. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Dissertationes Slavicae. Supplementum. Issledovanija po bolgaristike. Szeged, 1983. 30.
- ¹⁹FRITZ ZIMMERMANN: Urheimatfragen im Karpathenbecken. Der Donauraum 1976. 190.